

Kinga Cichawa

OKOLICZNOŚCI MODYFIKUJĄCE ODPOWIEDZIALNOŚĆ KARNĄ SPRAWCY W KONTEKŚCIE REFORMY KSIĘGI VI KODEKSU PRAWA KANONICZNEGO Z 1983 ROKU

WPROWADZENIE

Dnia 23 maja 2021 r. dokonało się to, co od wielu lat było zapowiedzią. Konstytucją apostolską *Pascite Gregem Dei*¹ papież Franciszek zreformował księgę VI Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.² Papież Franciszek uzasadniając potrzebę reformy księgi VI Kodeksu wskazuje nie tylko na zmiany, jakie zaszły w społeczeństwie od dnia wydania dotychczasowych przepisów, ale wskazuje także na to, że muszą istnieć elastyczne narzędzia, które umożliwiałyby szybką reakcję, mając jednocześnie na względzie duszpasterską miłość, w celu uniknięcia grożącego zła lub naprawienia już

MGR LIC. KINGA CICHAWA – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Polska; e-mail: kinga.cichawa1@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5960-8588>.

¹ Franciscus PP., *Constitutio apostolica Pascite Gregem Dei* qua Liber VI Codicis Iuris Canonici Reformatur, „L'Osservatore Romano” [Weekly Edition in English], Rome 2022; tekst polski w: „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 33 (2021), s. 23-25.

² *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022 [dalej: KPK/83].

wyrządzonego przez ludzką słabość³. Historia rewizji wskazanej księgi KPK/83 sięga pontyfikatu papieża Benedykta XVI, który to w 2007 r. polecił Papieskiej Radzie Tekstów Prawnych rewizję przepisów prawa karnego. Realizując to zadania podjęto się określenia nowych potrzeb, wad i ograniczeń obowiązujących dotychczas przepisów oraz wskazania prostych i klarownych rozwiązań. Zadanie to tradycyjnie zostało wypełnione w duchu kolegalności, z pomocą biskupów i uczonych, tak, aby dostosować ewentualne rozwiązania do potrzeb i różnorodności Kościołów lokalnych. Owocem tej współpracy był pierwszy projekt nowej księgi VI, który został rozesłany do wszystkich konferencji biskupów, dykasterii Kurii Rzymskiej, wyższych przełożonych instytutów zakonnych, instytutów prawa kanonicznego i innych instytucji. Poproszono o opinię także uznanych kanonistów i znawców kanonicznego prawa karnego. Zebrane ze wstępnych konsultacji uwagi zostały przedłożone grupie ekspertów, którzy uwzględniając je, zrewidowali przygotowany projekt. W ten sposób powstał projekt księgi VI, który został przedstawiony Biskupowi Rzymu do promulgacji na Sesji Plenarnej Członków Papieskiej Rady Tekstów Prawnych w lutym 2020 r. Jako dzień wejścia w życie zreformowanej Księgi VI KPK/83 papież Franciszek określił 8 grudnia 2021 r., czyli święto Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny.

Konferencja Episkopatu Polski na 390. Zebraniu Plenarnym uchwalała nr 22/390/2021 z 18 listopada 2021 r.⁴ przyjęła zaktualizowany przekład na język polski Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., uwzględniając przy tym wszystkie nowelizacje, jakie miały dotychczas miejsce⁵. Dzieła ponownego tłumaczenia KPK/83 podjął się ks. dr hab. Piotr Majer prof. UPJPII we współpracy z ks. dr. hab. Leszkiem Adamowiczem, prof. KUL. Oprócz uwzględnienia dotychczasowych zmian przepisów, poprawiono język przekładu i ujednolicono terminologię.

³ „Probe scentes «nos hodie vivere iam in aevo mutationum, sed aeui mutatione» (Ad Curiam Romanam dum omnia Natalicia significantur, die XXI mensis Decembris anno MMXIX), inter celeres mutationes sociales quas experimur, ut apta responsio daretur Ecclesiae exigentiis in universo Mundo, patebat quoque necessitas recognoscendi disciplina poenalem a sancto esset, ut Pastores in ea haberent agile instrumentum salutare et ad corrigendum aptum, quo uti possent tempestive et cum caritate pastoralis ad vitanda graviora mala et sananda volunera ex humana debilitate provenientia”.

⁴ Zob. „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 33 (2021), s. 155.

⁵ Ostatnia nowelizacja miała miejsce 14 marca 2022 r., kiedy to na mocy uchwały nr 19/391/2022 Konferencja Episkopatu Polski na 391 Zebraniu Plenarnym przyjęła zaktualizowany przekład na język polski KPK/83.

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie, czy i jakie nastąpiły zmiany w okolicznościach modyfikujących odpowiedzialność sprawcy przestępstwa. Wśród tych okoliczności możemy wyróżnić trzy grupy, tj. 1) okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną, 2) okoliczności łagodzące odpowiedzialność karną oraz 3) okoliczności zaostrzające odpowiedzialność karną.

1. OKOLICZNOŚCI WYŁĄCZAJĄCE ODPOWIEDZIALNOŚĆ KARNA

Okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną są takimi sytuacjami, które powodują, że sprawca, mimo popełnienia czynu obwarowanego sankcją karną, nie poniesie żadnej odpowiedzialności. W KPK/83 o takich sytuacjach traktuje kan. 1322 i kan. 1323. Jednakże trzeba to stanowczo podkreślić, że w ramach tych okoliczności kan. 1322 jest przepisem, który stanowi o niezdolności do popełnienia przestępstwa, natomiast kan. 1323 takiej niezdolności nie przewiduje, a jedynie powoduje wyłączenie odpowiedzialności karnej ze względu na pewne zaistniałe okoliczności. Do sytuacji wyłączających odpowiedzialność karną należą: trwały brak używania rozumu; wiek poniżej szesnastego roku życia; niezawiniona niewiedza naruszenia ustawy lub nakazu karnego oraz niezawiniony błąd i nieuwaga; działanie pod przymusem fizycznym lub na skutek przypadku, którego sprawca nie był w stanie przewidzieć lub przewidzianemu zapobiec; działanie w stanie ciężkiej bojaźni choćby względnej, stanie wyższej konieczności lub wielkiej niedogodności; działanie w obronie koniecznej; aktualne nieposiadanie używania rozumu oraz błąd co do okoliczności wyłączających winę wskazanych w 4° lub 5° kan. 1323 KPK/83.

Stały brak używania rozumu uwarunkowany jest trwałymi zaburzeniami natury psychicznej. Upośledzenie umysłowe jest obniżeniem ogólnej sprawności intelektualnej wraz z dającymi się zaobserwować trudnościami w zakresie adaptacji społecznej. Upośledzenie umysłowe może przyjmować postać niedorozwoju umysłowego, tj. oligofrenii, które charakteryzuje się obniżeniem ogólnego poziomu funkcjonowania intelektualnego powstałego w okresie rozwojowym człowieka, np. na skutek wad genetycznych, zatrucia czy chorób dziecka w okresie jego rozwoju prenatalnego, zakażenia czy chorób matki w okresie ciąży, urazów dziecka w okresie porodu lub po urodzeniu. Jednakże obniżenie sprawności umysłowej może powstać także po okresie rozwojowym, czego źródłem mogą być mechaniczne urazy central-

nego układu nerwowego. Na tej podstawie należy stwierdzić, że upośledzenie umysłowe jest pojęciem szerszym niż niedorozwój umysłowy [Ciepły 2017, 140]. Stały brak używania rozumu może być także wynikiem choroby psychicznej, na którą cierpi sprawca czynu⁶. Osoby stale pozbawione używania rozumu mogą przechodzić okresy remisji stanu chorobowego określane w języku łacińskim jako *lucida intervalla*. W takim okresie chorzy zachowują się tak, jakby byli w pełni zdrowi. Jednakże kan. 1322 KPK/83 zawiera bezwzględne domniemanie prawne⁷, które każe traktować osoby stale nieposiadające używania rozumu jako osoby niezdolne do popełnienia przestępstwa. Domniemanie to może być obalone tylko poprzez wykazanie, że sprawca nie był dotknięty stałym brakiem używania rozumu. W praktyce jest to możliwe dzięki opinii biegłych.

Ustawodawca w kan. 11 KPK/83 określa, że ustawom czysto kościelnym podlegają osoby, które ukończyły siódmy rok życia, o ile ustawa nie zastrzega czegoś innego. Prawo kanoniczne dzieli osoby fizyczne na osoby małoletnie i pełnoletnie. Wyróżnia także szczególny rodzaj osoby małoletniej – dziecko. Zgodnie z kan. 97 § 1 KPK/83 osoba, która ukończyła osiemnaście lat jest osobą pełnoletnią, natomiast osoba poniżej tego wieku, to osoba małoletnia. Za dziecko uważa się osobę małoletnią poniżej siódmego roku życia. Do momentu osiągnięcia tego wieku przyjmuje się, że małoletni nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem i nie potrafi używać rozumu. Jak wskazuje A. Miziński: „wymóg używania rozumu, jako podstawy podlegania ustawom, wywodzi się z prawa naturalnego. U jego podstawy leży konieczność poznania ustawy i uświadomienie sobie płynących z niej obowiązków. Dziecko jest niezdolne do tego rodzaju operacji intelektualno-wolitywnych, a w konsekwencji niezdolne do popełnienia czynu przestępczego” [Miziński 2013b, 1074]. W kan. 1323, 1° KPK/83 została określona okoliczność wyłączająca odpowiedzialność wówczas, gdy spraw-

⁶ Np. psychozy i schizofrenia [Wójcik, Krukowski, i Lempa 1987, 135].

⁷ Domniemania prawne w prawie kanonicznym możemy podzielić na względne i bezwzględne. Jest to kryterium warunkujące sposób obalenia danego domniemania prawnego. Domniemanie prawne zwykle, inaczej określane jako względne, można obalić wprost, tj. wykazując nieprawdziwość wniosku. Natomiast domniemanie prawne bezwzględne zachodzi, gdy ustawodawca wprost nie dopuszcza dowodu przeciwnego, ale możliwy jest dowód pośredni, który wykaże nieprawdziwość przesłanki, z której wynika wniosek [Sitarz 2019, 583-85]. W opracowaniach kan. 1322 KPK/83 wskazywany jest jako domniemanie, zob. Wójcik, Krukowski, i Lempa 1987, 136. Inni kanoniści omijają ten kanon i nie wskazują go jako domniemania [por. Sitarz 2019, 583-85; Dulak 2016, 97-121].

cą czynu jest osoba, która w momencie naruszenia ustawy lub nakazu nie ukończyła szesnastego roku życia. Oznacza to, że taki małoletni, mając nawet pełne używanie rozumu i pełną świadomość popełnianego czynu, nie będzie podlegał karze przewidzianej w prawie kanonicznym⁸. Dotyczy to wszystkich rodzajów kar, tj. zarówno kar *latae sententiae* i *ferendae sententiae*. J. Syryjczyk podkreśla, że w związku z tym, iż granica szesnastu lat jest wyznaczona arbitralnie i nie uwzględnia właściwości indywidualnych sprawcy, to w szczególnych przypadkach należy rozważyć zastosowanie środków wychowawczych, które karami w sensie ścisłym nie są [Syryjczyk 2008, 130].

Niezawiniona niewiedza naruszenia ustawy lub nakazu karnego oraz niezawiniony błąd i nieuwaga to okoliczność wyłączająca odpowiedzialność karną zawarta w kan. 1323, 2° KPK/83. Niezawiniona niewiedza określana jest mianem ignorancji. Charakteryzuje się ona brakiem wiedzy o jakimś przedmiocie, prawie, karze za czyn zabroniony, bądź innej okoliczności. Natomiast jako błąd należy rozumieć mylne wyobrażenie o rzeczy, prawie lub czynności prawnej, czyli przekonanie sprzeczne z rzeczywistością. Nieuwagą zaś określa się stan przejściowy, w którym podmiot nie zwraca uwagi na to, co jest mu na stałe wiadome [Miziński 2013a, 166]. Warunkiem koniecznym, który musi być spełniony, aby można było zastosować wyłączenie odpowiedzialności karnej, jest niezawiniona niewiedza, błąd czy nieuwaga. Zawinienie stanowi bowiem okoliczność łagodzącą odpowiedzialność karną, o której mowa jest w kolejnej części opracowania.

Kolejną okolicznością wyłączającą odpowiedzialność karną jest również działanie pod przymusem lub przypadek. J. Krukowski i F. Lempa określają przymus fizyczny jako „napór wielkiej siły na sferę zewnętrzną człowieka, czyli na sferę cielesną, tzn. na jego władze wykonawcze” [Wójcik, Krukowski, i Lempa 1987, 137]. Mimo wewnętrznego oporu i niechęci dokonania czynu zabronionego przymus fizyczny może być tak duży, że człowiek nie będzie w stanie się mu oprzeć. Jednakże nie każdy przymus fizyczny będzie uwalniał od odpowiedzialności karnej. Jeżeli działający przewidywał zaistnienie przymusu lub przewidując nie zastosował należytej staranności, aby go uniknąć albo sam go sprowokował, tak powstały

⁸ Zob. kan. 1323, 1° KPK/83. Dla porównania w KKKW w kan. 1413 § 1 granica wieku, która decyduje o możliwości popełnienia przestępstwa, została określona na czternasty rok życia. Do momentu osiągnięcia tego wieku osoba małoletnia nie jest zdolna do popełnienia przestępstwa.

przymus fizyczny nie będzie stanowił okoliczności, która uwolni sprawcę od odpowiedzialności karnej. Podobnie jest z przypadkiem, który, aby mógł być uznany za okoliczność wyłączającą odpowiedzialność karną, musi być zgodnie z kan. 1323, 3° KPK/83 niemożliwy do przewidzenia lub zapobiegnięcia.

Innymi okolicznościami wyłączającymi odpowiedzialność karną są: ciężka bojaźń, stan wyższej konieczności oraz wielka niedogodność. Bojaźń jest to wstrząs psychiczny spowodowany grożącym aktualnie lub w niedalekiej przyszłości niebezpieczeństwem jakiegoś zła [Paździor i Sitarz 2019, 2400-402]. Ustawodawca wskazuje, że bojaźń jest okolicznością wyłączającą odpowiedzialność karną, nawet jeśli jest to bojaźń względnie ciężka, czyli taka, gdy grożące zło jest wielkie w świetle kryteriów subiektywnych, czyli z uwagi na wrażliwość danej osoby. Stan wyższej konieczności natomiast jest to sytuacja, w której dochodzi do kolizji dóbr chronionych prawem. Aby uniknąć niebezpieczeństwa grożącego własnemu dobru lub cudzemu poświęcane jest inne dobro, przy czym należy zaznaczyć, że niebezpieczeństwa nie można było inaczej uniknąć, a dobro poświęcane nie przejawia wyższej wartości niż dobro ratowane. Warunkiem działania w stanie wyższej konieczności jest to, aby grożące niebezpieczeństwo było rzeczywiste. Wielka niedogodność ma natomiast miejsce wtedy, gdy ustawę lub nakaz można zachować, ale z wielką trudnością [Miziński 2013a, 167]. Należy podkreślić w tym miejscu, że ustawodawca wprowadza jeszcze jeden warunek, który musi być spełniony, aby można było rozważać bojaźń, stan wyższej konieczności i wielką niedogodność jako okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną, tj. działania te nie mogą być czynem wewnętrznie złym ani obracać się na szkodę dusz. Czyn jest wewnętrznie zły, jeśli złość wynika z jego samej istoty, czyli niezgodności z prawem Bożym naturalnym, natomiast powoduje szkodę dusz wówczas, gdy czyn stanowi przeszkodę w osiągnięciu łask koniecznych do zbawienia [Wójcik, Krukowski, i Lempa 1987, 140]. W tym miejscu należy zaznaczyć, że także niezawiniony błąd co do istnienia bojaźni, stanu wyższej konieczności czy wielkiej niedogodności także jest przesłanką powodującą wyłączenie odpowiedzialności karnej i wynika to wprost z kan. 1323, 7° KPK/83.

Okolicznością wyłączającą odpowiedzialność karną sprawcy jest także obrona konieczna, która polega na odparciu bezpośredniego i niesprawiedliwego zamachu na dobra własne lub cudze. Ważnym elementem obrony jest to, że musi być ona proporcjonalna do zamachu. Oznacza to, że w celu

odparcia zamachu, mogą być użyte tylko takie środki, które nie będą nadmiernie drastyczne. Niedopuszczalne jest użycie środków grożących utratą życia lub poważnym uszczerbkiem na zdrowiu w obronie dóbr o nieproporcjonalnie małej wartości. Zamach natomiast musi odznaczać się aktualnością [Miziński 2013a, 168]. Podobnie jak błąd co do bojaźni, stanu wyższej konieczności czy wielkiej niedogodności, także błąd co do obrony koniecznej stanowi okoliczność wyłączającą odpowiedzialność karną zgodnie z kan. 1323, 7° KPK/83.

Ostatnią okolicznością wyłączającą odpowiedzialność karną jest incydentalny brak używania rozumu. Jest to stan przejściowy, w którym znalazł się sprawca czynu, a jego przyczyny mogą mieć podłoże psychiczne (np. na skutek silnej depresji) lub inne (np. będące skutkiem działania środków odurzających, alkoholu czy innych substancji). Podkreślenia wymaga fakt, że sprawca działający w takim stanie nie może być odpowiedzialny za wprowadzenie się w stan niepoczytalności.

Omówione wyżej okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną sprawcy istotnie nie uległy zmianie po dokonaniu reformy Księgi VI KPK/83. Zmiany w omawianym kanonie miały raczej charakter porządkujący i polegały na tym, że w kan. 1323, 6° KPK/83 ustawodawca powołuje się na kan. 1324 § 1, 2° i 1326 § 1, 4°, a nie – jak dotychczas – na kan. 1324 § 1, 2° i kan. 1325. Jest to spowodowane tym, że umyślne wprowadzenie się w stan nietrzeźwości lub innego zaburzenia umysłowego w celu popełnienia przestępstwa, o którym przed reformą traktował kan. 1325 KPK/83, stało się czwartą okolicznością zwiększającą odpowiedzialność sprawcy, zawartą w kan. 1326 § 1 KPK/83.

2. OKOLICZNOŚCI ŁAGODZĄCE ODPOWIEDZIALNOŚĆ KARNA

Ustawodawca w kan. 1324 § 1 KPK/83 wymienia dziesięć okoliczności łagodzących odpowiedzialność karną sprawcy czynu zabronionego. Do okoliczności tych należą: używanie rozumu w ograniczonym zakresie, brak używania rozumu wskutek zawnionej nietrzeźwości lub podobnego zaburzenia umysłowego, popełnienie czynu na skutek silnego wzburzenia emocjonalnego, popełnienie czynu przez osobę, która ukończyła szesnasty rok życia, popełnienie czynu wskutek ciężkiej bojaźni, stanu wyższej konieczności lub wielkiej niedogodności, przekroczenie granic obrony koniecznej

własnej i innej osoby, popełnienie czynu przeciwko prowokującemu, popełnienie czynu wskutek zawinionego błędu co do okoliczności z kan. 1323, 4° lub 5° KPK/83 oraz wskutek niezawinionej niewiedzy o dołączonej do ustawy lub nakazu sankcji karnej, a także, gdy sprawca działał bez pełnej poczytalności. Jednocześnie w kanonie tym zostało zawarte uprawnienie sędziego do złagodzenia kary lub zamiany jej na pokutę w sytuacji, kiedy zaistnieje inna okoliczność zmniejszająca ciężar przestępstwa. Zaznaczyć trzeba, że katalog ten nie jest zamknięty z dwóch powodów. Po pierwsze, ustawodawca dając uprawnienie sędziemu do złagodzenia kary w przypadku zaistnienia innej okoliczności spowodował, że katalogu tego nie można uznać za zamknięty. Po drugie, trzeba mieć na względzie kan. 1327 KPK/83, który stanowi, że: „ustawa partykularna może, oprócz okoliczności, o których mowa w kan. 1323-1326, określić także inne okoliczności wyłączające karalność, łagodzące lub obciążające, czy to przepisem ogólnym, czy też w odniesieniu do poszczególnych przestępstw. Również w nakazie mogą być ustalone okoliczności, które wyłączają odpowiedzialność karną ustanowioną w nakazie, zmniejszają ją lub zwiększają”. Jednoznacznie zatem widać, że ustawodawca oprócz wyliczonych sytuacji, pozostawił pewien luz decyzyjny w zakresie złagodzenia odpowiedzialności karnej sędziemu i ustawodawcy partykularnemu. Trzeba jednocześnie podkreślić, że złagodzenie odpowiedzialności karnej jest obligatoryjne w przypadku zaistnienia okoliczności wymienionej w kan. 1324 § 1, 1°-10°. Natomiast § 2 tegoż kanonu jest uprawnieniem sędziego i należy do jego roztropnej oceny to, czy okoliczność popełnienia przestępstwa będzie wpływała na złagodzenie odpowiedzialności karnej za ten czyn.

Kategoria niepełnego używania rozumu jest nierozdzielnie związana z poczytalnością, o której była już mowa. Należy zauważyć, że między pełnym i niczym nieskrępowanym używaniem rozumu a jego stałym brakiem istnieje wiele stanów pośrednich, które obejmuje ogólna zasada, tj. niezupełne używanie rozumu, wyrażona w kan. 1324 § 1, 1° KPK/83 [Syryjczyk 2008, 153]. Ograniczone używanie rozumu dotyczy z jednej strony używania rozumu w pewnym stopniu, a z drugiej zakłada niezupełne używanie rozumu, co w konsekwencji prowadzi do braku pełnej poczytalności [tamże]. Ograniczona poczytalność ma miejsce w takich sytuacjach, kiedy po stronie rozumu lub woli sprawcy zachodzą okoliczności powodujące zakłócenie ich działania. Mogą one mieć swoje źródło we wrodzonym upośledzeniu umysłowym lub w innych czynnikach, które zaistniały w dal-

szym okresie życia, a powodują tylko pewne ograniczenie funkcji mózgu [Miziński 2013a, 168]. Zatem należy jasno stwierdzić, że działając w takim stanie możliwe jest popełnienie przestępstwa i poniesienie odpowiedzialności karnej, ponieważ częściowy brak używania rozumu nie wyklucza dużej winy. Stopień winy konkretnego sprawcy, działającego w czasie niepełnego używania rozumu, sędzieja lub przełożony kościelny powinien ocenić na podstawie opinii biegłych psychiatrów lub psychologów [Syryjczyk 2008, 153]. Po takim rozeznaniu stosownie do wielkości winy i ciężkości poczytalności następuje złagodzenie kary lub zastąpienie jej pokutą.

Kolejną okolicznością, która stanowi podstawę do złagodzenia odpowiedzialności karnej jest zawiniony brak używania rozumu spowodowany nietrzeźwością albo innym podobnym zaburzeniem, które pozbawia używania rozumu, np. narkotyki czy okryte złą sławą w ostatnim czasie dopalacze. Istotny jest fakt, że okoliczność łagodząca ma miejsce wtedy, kiedy sprawca wprowadził się w taki stan z winy nieumyślnej, a nie po to, aby ułatwić sobie popełnienie przestępstwa lub po to, aby uwolnić się od odpowiedzialności [Miziński 2013a, 169]. Jak słusznie zauważa J. Syryjczyk, przepis kan. 1324 § 1, 2° bardzo łagodnie traktuje odpowiedzialność karną za czyny popełnione w stanie odurzenia alkoholowego lub innymi środkami. Kanonista uzasadnia to ścisłym związkiem między alkoholizmem czy narkomanią a przestępczością [Syryjczyk 2008, 154]. Jednocześnie należy stwierdzić, że karygodny jest już sam fakt dobrowolnego i całkowitego pozbawienia się używania rozumu mający swoje źródło w nadużyciu alkoholu czy innego środka odurzającego. Poczytalność takiego sprawcy w porównaniu do poczytalności, którą miałby działając w pełni świadomie jest mniejsza, dlatego też ustawodawca zdecydował, że okoliczność ta będzie łagodziła odpowiedzialność karną.

Wzburzenie uczuciowe jest określane łacińskim słowem *passio*. Jest to stan, który nie jest związany z chorobą psychiczną czy upośledzeniem umysłu, a wywołuje reakcje, które nie są typowe dla działania danej osoby. W rezultacie tych działań strefa emocjonalna dominuje nad sferą intelektualną. W takim przypadku osoba naruszająca porządek prawny przez popełnienie czynu zabronionego działa z ograniczonym używaniem rozumu i z ograniczoną wolnością woli [tamże]. Stanem wzburzenia uczuciowego może być m.in. strach, lęk, gniew, nienawiść, złość, rozpacz. Jednakże samo poważne wzburzenie uczuciowe nie wystarczy, ponieważ – jak stanowi kan. 1324 § 1, 3° KPK/83 – stan ten nie może przeważać i przeszkadzać

całkowicie refleksji umysłowej i przyzwoleniu z jednej strony, a z drugiej strony nie może być wywołany dobrowolnie i podtrzymywany. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z całkowitym zniesieniem poczytalności karnej. W drugim zaś przypadku, tj. jeśli stan poważnego wzburzenia uczuciowego był dobrowolnie wywołany i podtrzymywany, zastosowanie ma kan. 1325 KPK/83, który w nowym brzmieniu stanowi, że: „w stosowaniu przepisów kan. 1323 i 1324 nigdy nie może być brana pod uwagę niewiedza ciężko zawiniona, przewrotna lub umyślna”.

Kategoria wieku w prawie kanonicznym odgrywa ogromną rolę. Od wieku uzależniona jest w wielu przypadkach pozycja wiernego w przepisach prawa kanonicznego. Osoby między ukończonym szesnastym rokiem życia a nieukończonym osiemnastym rokiem życia stanowią na gruncie kan. 1324 § 1, 4° KPK/83 szczególną kategorię sprawcy dorosłego. Taki sprawca jest przez ustawodawcę traktowany łagodniej niż inni – pełnoletni sprawca, ale nadal ponosi odpowiedzialność karną za swój czyn [tamże, 155]. Jak wskazuje J. Krukowski: „sprawca przestępstwa, który nie osiągnął pełnoletności, ze względu na warunki osiągania dojrzałości psychicznej przez człowieka, ma mniejszą zdolność do zawinienia niż osoba pełnoletnia. Ma bowiem mniejszą możliwość rozpoznania moralnego, społecznego i prawnego znaczenia popełnionego czynu” [Wójcik, Krukowski, i Lempa 1987, 141].

Okoliczności wymienione w kan. 1324 § 1, 5° KPK/83, tj. ciężka bojaźń, stan wyższej konieczności i wielka niedogodność zmniejszającą odpowiedzialność karną w przypadku, jeśli czyn jest wewnętrznie zły, a jego złość wynika z samej istoty czynu, czyli jego niezgodności z prawem Bożym naturalnym lub objawionym, albo też powoduje szkodę dusz, czyli stanowi przeszkodę w osiągnięciu łask koniecznych do zbawienia, a które są w dyspozycji władzy kościelnej [Miziński 2013a, 169-70].

Przekroczenie granic obrony koniecznej własnej i innej osoby ma miejsce wtedy, kiedy broniący się nie zachował odpowiedniej proporcji między obroną a zamachem, co oznacza, że obrona była nieproporcjonalnie większa od zamachu. Gdyby proporcja ta została zachowana należałoby zastosować kan. 1323, 5° KPK/83, czyli okoliczność wyłączającą odpowiedzialność karną sprawcy czynu.

Prowokacja może być okolicznością, która zmniejsza odpowiedzialność karną sprawcy czynu przeciwko niesłusznie prowokującemu. Sama prowokacja polega na tym, że przez czyjeś wyzywające zachowanie u innej osoby

powstaje silne wzburzenie emocjonalne, wskutek którego osoba sprowokowana popełnia czyn zabroniony w stosunku do prowokującego. Czynność prowokacji zakłóca działanie umysłu, co z kolei prowadzi do ograniczenia pełnej dobrowolności czynu. Odpowiedzialność za czyn popełniony przeciwko prowokującemu jest zmniejszona w takim stopniu, w jakim prowokujący spowodował zaburzenie w możliwości rozpoznania swego czynu przez prowokowanego.

Kolejną przesłanką zmniejszającą odpowiedzialność karną za popełniony czyn jest sytuacja, w której sprawca błędnie przypuszczał, że działał pod wpływem choćby względnie tylko ciężkiej bojaźni, w stanie wyższej konieczności czy wielkiej niedogodności – o których mowa w kan. 1323, 4° KPK/83 albo stosując obronę konieczną względem siebie lub innej osoby – zawartą w kan. 1323, 5° KPK/83. Błąd, w ramach którego działał sprawca, ma być zawiniony i ma swoje źródło w braku należytej staranności, ponieważ sprawca w sposób nieprawidłowy odbiera okoliczności z wyżej wymienionego kanonu. Błąd jest wtedy zawiniony kiedy wynika z niedbalstwa, braku rozwagi, pośpiechu czy np. z lekkomyślności [Syryjczyk 2008, 158]. Mimo, iż mamy do czynienia z zawinionym błędem, to trzeba uwzględnić motywację sprawcy, która z kolei w tym przypadku przekłada się na złagodzenie odpowiedzialności karnej za popełniony czyn.

Ustawodawca zawarł w kan. 1324 § 1, 9° KPK/83 okoliczność łagodzącą odpowiedzialność karną tego rodzaju, że osoba, która popełniła czyn zabroniony nie mając świadomości co do tego, że do ustawy karnej lub przekraczanego nakazu karnego została dołączona sankcja karna, nie poniesie pełnej odpowiedzialności karnej. W taki sposób pisze o tym M. Myrcha: „do popełnienia przestępstwa umyślnego nie jest konieczne, by sprawca obejmował świadomością przestępczość czynu, wystarczy by zdawał sobie sprawę z bezprawności swego postępowania. Nieświadomość przestępczości, aczkolwiek nie usprawiedliwia, to jednak zmniejsza winę. Za zmniejszeniem winy przemawia następująca argumentacja. Sprawca w wypadku niezachowania prawa na skutek nieznamomości przestępczości wykazuje mniejszą złośliwość woli, niż gdyby to uczynił z pełną świadomością zarówno bezprawności, jak i przestępczości czynu. Sprawca nie uświadamiając sobie przestępczości swego czynu (kary), nie dąży wprost do wyrządzenia szkody społeczeństwu, na którego straży stoi ustawa karna. Jest więc mniej niebezpieczny niż dla społeczeństwa niż sprawca działający z pełną bezprawnością i przestępczością czynu” [Myrcha 1952, 135].

Stwierdzenie zawarte w kan. 1324 § 1, 10° KPK/83 stanowi niejako uzupełnienie poprzednich przesłanek o dość ogólną, tj. działanie wskutek braku pełnej poczytalności, ale pod warunkiem, że była ona ciężka. Przepis ten wprost świadczy o racjonalności ustawodawcy, który nie jest w stanie przewidzieć wszystkich okoliczności, które mogą łagodzić odpowiedzialność karną, dlatego też potrzebna jest norma ogólna, w której obrębie będą mieściły się wszystkie możliwe przypadki złagodzenia odpowiedzialności karnej. W tej sytuacji będzie to zadaniem sędziego, aby ocenić, czy czyn popełniony przez sprawcę mieści się w granicach tej przesłanki i czy nastąpi złagodzenie kary lub wyznaczenie w jej miejsce pokuty.

Porównując kan. 1324 KPK/83 sprzed reformy i po jej dokonaniu należy zauważyć, że oprócz obligatoryjnego złagodzenia kary w przypadku zaistnienia okoliczności wymienionych w kan. 1324 § 1, 1°-10° KPK/83 i fakultatywnego zmniejszenia kary w przypadku innej okoliczności zmniejszającej ciężkość przestępstwa, o której traktuje § 2 kan. 1324 KPK/83, ustawodawca wprowadził w § 3 tegoż kanonu możliwość wymierzenia kary łagodniejszej lub nałożenia pokuty w celu poprawy sprawcy lub naprawienia zgorzenia, jeśli przestępstwo było zagrożone karą *latae sententiae*.

3. OKOLICZNOŚCI ZWIĘKSZAJĄCE ODPOWIEDZIALNOŚĆ KARNA

Okoliczności zwiększające odpowiedzialność karną zostały zawarte w kan. 1326 § 1 KPK/83. Ustawodawca wymienia cztery okoliczności, których zaistnienie powoduje zwiększenie odpowiedzialności karnej sprawcy, a tym samym zobowiązuje sędziego do surowszego ukarania sprawcy czynu. Do okoliczności tych należą: powrót do przestępstwa, popełnienie przestępstwa przez osobę obdarzoną godnością lub która dla popełnienia przestępstwa nadużyła władzy lub urzędu, niezachowanie należytej staranności oraz umyślne wprowadzenie się w stan nietrzeźwości lub innego zaburzenia umysłowego w celu popełnienia przestępstwa lub usprawiedliwienia go, albo umyślne wzbudzenie lub podtrzymywanie wzburzenia emocjonalnego w celu popełnienia przestępstwa.

Obowiązujący KPK/83 nie podaje wprost definicji powrotu do przestępstwa. Mimo to łatwo można odnaleźć przesłanki, które muszą zaistnieć, aby można było mówić o recydywie. Zostały one zawarte w kan. 1326 § 1, 1° KPK/83 i są następujące: 1) skazanie lub deklaracja kary za uprzednio po-

pełnione przestępstwo, 2) ponowne popełnienie przestępstwa, 3) istnienie okoliczności, które wskazują na trwanie w uporze złej woli. W tym miejscu należy zauważyć, że na gruncie obowiązujących przepisów mamy do czynienia z recydywą jurydyczną, zwaną także prawną. Aby miała ona miejsce wymienione przesłanki muszą zostać spełnione łącznie, tj. kumulatywnie, co oznacza, że brak choćby jednej wyklucza zakwalifikowanie danej sytuacji do recydywy w sensie prawnym [Syryjczyk 2008, 167]. Istotnym warunkiem recydywy jest popełnienie przestępstwa po uprzednim skazaniu lub deklaracji kary *latae sententiae*. Osądzenie recydywy dotyczy ostatniego przestępstwa i oparte jest na wyroku skazującym lub deklarującym karę, który pozwala twierdzić, że sprawca rzeczywiście dopuścił się uprzednio przestępstwa. Aby przyjąć zasadność zaistnienia recydywy konieczny jest wyrok, który przeszedł w stan rzeczy osądzonej [tamże, 167]. Stan rzeczy osądzonej powstaje, gdy zapadły dwa zgodne wyroki odnośnie do tych samych stron, tego samego żądania i z tego samego tytułu roszczenia, apelacja nie została wniesiona w użytecznym czasie lub na stopniu apelacyjnym nastąpiło umorzenie lub zrzeczenie się instancji albo wydano wyrok definitywny [Greszata-Telusiewicz 2013, 20]. Stan rzeczy osądzonej oznacza, że spór między osobami procesującymi się został definitywnie zakończony i nie może być już zaskarżony bezpośrednio, ponieważ uważany jest za sprawiedliwy [tamże]. Kolejnym z koniecznych warunków zaistnienia recydywy jest ponowne popełnienie przestępstwa, całkowicie odrębnego od pierwszego. Nie ma znaczenia, czy sprawca popełnia przestępstwo tego samego lub innego rodzaju. Stąd w powrocie do przestępstwa w ujęciu jurydycznym mieści się zarówno powrót do przestępstwa tego samego rodzaju, jak i przestępstwo całkowicie odmienne od poprzedniego [Syryjczyk 2005, 168]. Trzecią przesłanką powrotu do przestępstwa jest uporczywe trwanie w złej woli. Jest to szczególny element moralno-psychologiczny, który należy stwierdzić na podstawie okoliczności związanych z popełnieniem kolejnego przestępstwa. Okolicznością świadczącą o uporczym trwaniu w złej woli jest upływ czasu od skazania za poprzednie przestępstwo do chwili popełnienia nowego. W związku z tym przyjmuje się regułę, że im wcześniej sprawca powraca do przestępstwa, tym większy jest jego upór. Uwzględnienie okoliczności czasu może pomóc sędziemu stwierdzić, czy w konkretnym przypadku istniał upór w złej woli [Tenże, 168].

Drugą okolicznością zwiększającą odpowiedzialność karną jest wykorzystanie swojej godności lub nadużycie władzy lub urzędu w celu popeł-

nienia przestępstwa. Użycie przez ustawodawcę pojęcia godności osoby, która to zwiększa poczynałość karną, odnosi się do pojęcia godności osoby w znaczeniu prawnym. Jest to pewien zewnętrzny przymiot osoby, który sprawia, że osoba ta zasługuje na szczególne poważanie i szacunek ze strony pozostałych członków wspólnoty. Jest ona przynależna osobie ze względu na zajmowane stanowisko, sprawowany urząd, pełnioną funkcję albo jest złączona z prawami honorowymi [Rogała 2016, 110]. Z kolei przez władzę w Kościele należy rozumieć upoważnienie do pełnienia funkcji nauczania, uświęcania lub rządzenia Kościołem powszechnym bądź partykularnym [Miziński 2013a, 168]. Urzędem natomiast zgodnie z kan. 145 § 1 KPK/83 jest „wszelkie zadanie ustanowione na stałe, z postanowienia czy to Bożego, czy kościelnego, dla realizacji dobra duchowego”. W analizowanym przepisie wyraźnie zaznaczono, że odpowiedzialność karna jest zwiększona, a tym samym kara jest surowsza, jeżeli przestępstwa dopuszcza się osoba posiadająca godność lub wykorzystująca władzę lub urząd do popełnienia tego czynu. Osoby posiadające godność są bardziej zobowiązane zwracać uwagę na swoje poczynania, gdyż popełniane przez nich przestępstwa naruszają bardziej porządek publiczny [Rogała 2016, 118]. Nadużycie władzy lub urzędu polega z kolei na wykorzystaniu ich do innych celów niż ten, dla którego zostały ustanowione. *Ratio legis* zakwalifikowania opisanych sytuacji do okoliczności zwiększających odpowiedzialność karną sprawcy przestępstwa znajduje się w tym, iż takie działanie osób posiadających godność, sprawujących władzę i piastujących urząd obraca się na szkodę publiczną, wywołując zgorszenie, pogardę władzy kościelnej [Wójcik, Krukowski, i Lempa 1987, 147] oraz zdecydowanie nie wypełnia zasady *salus animarum suprema lex est*.

Trzecią okolicznością wpływającą na zwiększenie odpowiedzialności karnej za popełnione przestępstwo jest niezachowanie należytej staranności. Omawiając tę przesłankę trzeba zaznaczyć, że chodzi tu o niezachowanie należytej staranności w przeciwdziałaniu szkodliwym skutkom wynikłym z przestępstw popełnionych z winy nieumyślnej. Do zaistnienia tego rodzaju sytuacji wymagane jest, aby działający przewidywał skutek jego działania, który jest sprzeczny z prawem oraz jednocześnie nie zastosował środków zapobiegających zaistnieniu tego skutku, które mógł i powinien był zastosować [tamże]. A. Miziński wskazuje, że „różnica między zaniechaniem należytej staranności a zamiarem ewentualnym polega na tym, że w przypadku zamiaru ewentualnego sprawca wyraża zgodę na

zaistnienie skutku w postaci czynu przestępczego, natomiast w okoliczności z kan. 1326 §1, 1° KPK/83 sprawca nie godzi się wprowadzić na skutek, ale, z powodu braku ostrożności lub niedbalstwa, nie skorygował swojego zachowania i nie przeszkodził w zaistnieniu negatywnego skutku, licząc na uniknięcie przestępstwa [Miziński 2013a, 173].

Ostatnią okolicznością zwiększającą odpowiedzialność karną jest popełnienie przestępstwa w stanie nietrzeźwości albo innego zaburzenia umysłowego, które zostały wywołane celowo dla popełnienia przestępstwa lub dla usprawiedliwienia go albo też popełnienie przestępstwa na skutek silnego wzburzenia emocjonalnego umyślnie wzbudzonego lub podtrzymywanego. Ustawodawca każe traktować osobę, która popełniając czyn, świadomie wprowadziła się w stan nietrzeźwości lub innego zaburzenia umysłowego, które zostały wywołane celowo dla popełnienia przestępstwa lub jego usprawiedliwienia albo jeżeli sprawca pozostawał w stanie silnego wzburzenia emocjonalnego umyślnie wzbudzonego lub podtrzymywanego, jako sprawcę w pełni poczytalnego. Taka kwalifikacja sprawcy ma swoje źródło w kan. 1326 § 1, 4° KPK/83. Dodatkowo należy stwierdzić, że sprawca taki pogarsza swoją sytuację tym, że należy traktować jego zachowanie jako okoliczność zwiększającą odpowiedzialność karną i surowiej go ukarać. Omawiana przesłanka dzięki dokonanej reformie Księgi VI KPK/83 została dołączona do katalogu okoliczności zwiększających odpowiedzialność karną.

Warto także zauważyć, że w porównaniu do poprzedniego stanu prawnego, obecnie sędzia ma obowiązek wymierzyć surowszą karę w przypadku zaistnienia którejkolwiek z okoliczności wymienionych w kan. 1326 § 1 KPK/83. Wcześniej było to uprawnienie fakultatywne sędziego i wymierzenie surowszej kary należało do jego roztropnej oceny. Kan. 1326 § 2 KPK/83 nie uległ zmianie, natomiast ustawodawca dołączył § 3, w którym zawarł przepis, zgodnie z którym, jeśli zajdzie któraś z okoliczności zwiększających odpowiedzialność karną, a kara za to przestępstwo byłaby fakultatywna, to staje się ona obligatoryjna.

ZAKOŃCZENIE

Rekapitulując należy zauważyć, że warunkiem poniesienia odpowiedzialności karnej za popełnione przestępstwo jest udowodnienie w procesie

karno-sądowym lub karno-administracyjnym winy sprawcy, a także ustalenie okoliczności popełnienia przestępstwa. Znaczenie ma, czy czyn został popełniony z winy umyślnej czy z winy nieumyślnej, ponieważ co do zasady karze podlega sprawca rozmyślnie naruszający ustawę lub nakaz karny, a sprawca działający nieumyślnie jest karany wtedy, gdy ustawa tak stanowi (kan. 1321 § 3 KPK/83). Odpowiedzialność karna podlega wielu modyfikacjom i zależy od wielu czynników. KPK/83 zawiera trzy grupy okoliczności wpływających na odpowiedzialność karną: okoliczności wyłączające, łagodzące lub zwiększające odpowiedzialność karną. Reforma Księgi VI KPK/83 wprowadziła kilka zmian do przepisów, które tych okoliczności dotyczą, tj. do kan. 1322-1326. Były to zmiany nie tylko o charakterze porządkującym, ale także wprowadzającym istotne zmiany do dotychczasowej dyscypliny kościelnej, m.in. obligatoryjne zaostrenie kary w przypadku zaistnienia okoliczności zwiększającej odpowiedzialność czy dodanie nowej okoliczności zwiększającej odpowiedzialność karną. Wprowadzone zmiany są wyrazem indywidualizacji kary w konkretnym przypadku, ponieważ, aby kara osiągnęła swój cel i by była sprawiedliwa, musi być dostosowana do osoby sprawcy, uwzględniając jego pozycję we wspólnocie, warunki osobiste oraz okoliczności, w jakich znajdował się popełniając przestępstwo.

PIŚMIENNICTWO

- Cieply, Filip. 2017. „Okoliczności wyłączające winę.” W *Prawo karne*, red. Alicja Grześkowiak, i Krzysztof Wiak, 137-49. Warszawa: C.H. Beck.
- Dullak, Kazimierz. 2016. „Preasumptio w Kodeksie Jana Pawła II z 1983 roku.” *Prawo Kanoniczne* 59, nr 3:97-121.
- Greszata-Telusiewicz, Marta. 2013. „Apelacja; stan rzeczy osądzonej i nowe wniesienie sprawy; przywrócenie do stanu poprzedniego, opłaty sądowe i bezpłatna pomoc; wykonanie wyroku (Z rozważań nad kanonicznym procesem zwyczajnym – część VI).” *Człowiek – Rodzina – Prawo* 12:19-22. https://www.kul.pl/files/192/public/NUMER_12_2013.pdf [dostęp: 17.07.2022].
- Miziński, Artur. 2013a. „Okoliczności modyfikujące odpowiedzialność karną w przepisach Kościoła łacińskiego.” W *Fides – Veritas – Iustitia. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Antoniemu Stankiewiczowi*, red. Piotr Stanisław, Leszek Adamowicz, i Marta Greszata-Telusiewicz, 163-75. Lublin: Towarzystwo Wydawnictw Naukowych LIBROPOLIS.
- Miziński, Artur. 2013b. „Podmiot sankcji karnych w Kościele łacińskim.” W *Abiit non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. An-

- toni Dębiński, Piotr Stanisz, Tomasz Barankiewicz, in., 1069-1082. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Myrcha, Marian. 1952. „Skutki nieznajomości prawa w karnym ustawodawstwie kanonicznym i polskim.” *Collectanea Theologica* 23, nr 1-2:115-63.
- Paździor, Stanisław, i Mirosław Sitarz. 2019. „Przymus i Bojaźń.” *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. Mirosław Sitarz, 2400-402. Lublin: Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Rogała, Krzysztof. 2016. „Wpływ godności osoby na odpowiedzialność karną.” W *Salus animarum suprema lex w świetle kanonicznego prawa karnego*, red. Marek Saj, 97-124. Warszawa: Wydawnictwo scriptum.
- Sitarz, Mirosław. 2019. „Domniemanie.” W *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. Mirosław Sitarz, 583-85. Lublin: Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Syryjczyk, Jerzy. 2005. „Powrót do przestępstwa w ujęciu prawa kanonicznego.” *Prawo Kanoniczne* 48, nr 3-4:151-74.
- Syryjczyk, Jerzy. 2008. *Sankcje w Kościele. Część ogólna. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Wójcik Walenty, Józef Krukowski, i Florian Lempa. 1987. *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. T. 4: *Księga V. Dobra doczesne Kościoła. Księga VI. Sankcje w Kościele*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.

Okoliczności modyfikujące odpowiedzialność karną sprawcy w kontekście reformy księgi VI Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku

Streszczenie

Artykuł ma na celu wskazanie okoliczności, które mają znaczenie podczas orzekania o winie oraz karze sprawcy przestępstwa. Są to okoliczności, które wyłączają odpowiedzialność karną, takie które ją zmniejszają oraz takie, które powodują, że kara przewidziana dla przestępcy ma być zaostrzona. W takim też reżimie została utrzymana niniejsza praca. Bardzo ważnym wydarzeniem, które skłoniło autorkę do podjęcia tego zagadnienia, była reforma Księgi VI Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. Reforma ta wprowadziła kilka istotnych zmian w zakresie omawianego problemu. Niektóre z tych zmian miały charakter porządkujący, ale były też takie, które zdecydowanie zmieniły dotychczasowe przepisy, m.in. obligatoryjność obostrzenia kary w przypadku powrotu do przestępstwa.

Słowa kluczowe: okoliczności modyfikujące odpowiedzialność karną; poczytalność; wina; reforma Księgi VI

**Circumstances Modifying the Criminal Liability of the Perpetrator
in the Context of the Reform of Book VI of the 1983 Code of Canon Law**

Summary

The aim of the study is to indicate the circumstances that are relevant when deciding about fault and punishing the perpetrator of the crime. These are circumstances that exclude criminal liability, those that reduce it, and those that make the punishment for the offender to be increased. This work was kept in this regime. A very important event that prompted the author to take up this issue was the reform of Book VI of the 1983 Code of Canon Law. This reform introduced several significant changes in the scope of the problem in question. Some of these changes were of an orderly nature, but there were also those that decidedly changed the existing regulations, e.g. obligatory restriction of penalties in the event of a relapse into crime.

Keywords: circumstances mitigating of criminal liability; sanity; fault; reform of the Book VI

Information about Author: KINGA CICHAWA, MA – The John Paul II Catholic University of Lublin; correspondence address: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland; e-mail: kinga.cichawa1@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5960-8588>